

Mosty do budoucnosti

Manifest OSN pro dialog mezi civilizacemi

Publikace vyšla původně v americké verzi pod názvem "Crossing the Divide - Dialog among Civilizations" (School of Diplomacy and International Relations, Seton Hall University, South Orange, New Jersey, 2001). Současně byla vydána v německém překladu pod názvem "Brücken in die Zukunft" (Frankfurt a.M., 2001), k němuž napsal předmluvu spolkový ministr zahraničních věcí Joschka Fischer. Iniciativa k napsání manifestu vyšla od generálního tajemníka OSN. Předcházel ji podnět iránského prezidenta Chatámího, který vyzval, aby OSN vyhlásila rok nového tisíciletí rokem dialogu mezi kulturami. Po schválení tohoto návrhu vybral Kofi Annan skupinu významných osobností (group of eminent persons) a pověřil je zpracováním textu. Hlavní myšlenky publikace nabývají ještě více na významu po tragických událostech 11. září 2001 a dalších událostech počátku nového tisíciletí. Autory textu jsou:

Ahmed Kamal Aboulmagd (Egypt), profesor veřejného práva na univerzitě v Káhíře, viceprezident a prezident správního soudu Světové banky, autor publikace "Aktuální islámské stanovisko",

Lourdes Arizpe (Mexiko), sociální antropoložka, donedávna zástupkyně generálního ředitele UNESCO; nejnověji publikovala práci "Kultura a globalizace";

Hanan Ashrawi (Palestina), poslankyně Palestinské legislativní rady; v roce 1995 vyšla její práce "Narodila jsem se v Palestině - osobní zpráva"

Ruth Caredoso (Brazílie), prezidentka organizace Comunidade Solidaria; napsala četné práce z oblasti urbanistické antropologie, sociálních hnutí a terciárního sektoru;

Jacques Delors (Francie), jeden z nejvlivnějších politiků při utváření nové Evropy;

Leslie H. Gelb (USA), současný prezident Rady pro zahraniční vztahy, r. 1985 získal za své žurnalistické práce Pulitzerovu cenu;

Nadime Gordimer (Jižní Afrika), nositelka Nobelovy ceny za literaturu (1991), v roce 1998 vydala knihu "Psaní bytí";

El Hasan bin Talál (Jordánsko), princ, prezident Římského klúbu, zakladatel a ředitel Islamic Scientific Academy; účastník pražských setkání FÓRUM 2000;

Sergej Kapica (Rusko), ruský fyzik, všestranný pokračovatel svého otce Petra L. Kapicy, člen Římského klúbu;

Hayao Kawái (Japonsko), profesor klinické psychologie, člen komise vypracovávající cíle pro Japonsko 21. století; proslulá je jeho kniha o duši Japonska;

Tommy Kol (Singapur), právník, až do roku 2000 ředitel Asia Europe Foundation, byl vyslancem v řadě zemí; v roce 2000 napsal knihu "Asie a Evropa";

Hans Küng (Švýcarsko), tutingenský teolog a filosof proslulý svou ideou světového étosu jako nezbytného pojítka mezi civilizacemi, kulturami a náboženstvími; v ČR vyšly mj. jeho stěžejní práce "Světový étos - projekt" a "Světový étos pro politiku a hospodářství";

Graca Machel (Mozambik), bývalá ministryně výchovy, profesorka filologie, nyní v předsednictvu United Nations Foundation;

Giandomenico Picco (Itálie), zástupce generálního tajemníka OSN, prezident projektu nevládních organizací v Ženevě; autor knihy "Muž beze zbraně"; ,

Amartya Sen (Indie), nositel Nobelovy ceny za ekonomii (1998), profesor ekonomie (Cambridge, Harvard); pražské nakladatelství Vyšehrad vydává právě jeho knihu "Ekonomie a etika";

Song Jian (Čína), patří k významným čínským politikům, věnujícím pozornost vědě a technice; člen mnoha vědeckých společností a autor řady publikací;

Dick Spring (Irsko), právník, člen irského parlamentu, v období 1982-1997 v čele Irish Labour Party;

Tu Weiming (Čína), profesor čínských dějin, filozofie a konfuciánských studií, autor mnoha knih, např. "Esejů o konfuciánských intelektuálech" (1993); -

Richard von Weizsäcker (Německo), bývalý prezident SRN a starosta Berlína; patřil k oněm "třem moudrým", kteří v roce 1999 vypracovali pro Romana Prodiho zprávu o budoucnosti Evropy;

Javad Zárif (Írán), od roku 1992 náměstek ministra zahraničí islámské republiky Írán. Autor řady knih a vydavatel vědeckých periodik, kromě jiného vlivných Iranian Journal of International Affairs a Iranian Foreign Policy.

Pro pochopení celkové struktury publikace je dobré si připomenout rezoluci 53, Valného shromáždění OSN, která byla jednomyslně schválena 16.11.1998. Říká se v ní:

"Valné shromáždění... bere se zadoštíučiněním na vědomí, že mezinárodní společenství kolektivně usiluje na základě lepšího vzájemného pochopení o konstruktivní dialog mezi kulturami na prahu třetího tisíciletí a proto:

- vyhledává své pevné rozhodnutí usnadňovat a podporovat dialog mezi kulturami,*
- usnází se vyhlásit rok 2001 rokem dialogu mezi kulturami,*
- žádá vlády, systém Spojených národů, zejména UNESCO, a jiné směrodatné mezinárodní a nestátní organizace, aby plánovaly a realizovaly*

vhodné kulturní, pedagogické a sociální programy, jež by podporovaly koncepci dialogu mezi kulturami a aby o veškerých svých aktivitách informovaly generálního tajemníka (konat se mají konference, semináře, vydávat se mají příslušné studie a informační podklady)."

Po základním rozboru fenoménu globalizace a nového paradigmatu globálních vztahů dochází autoři k závěru, že je stále naléhavější směřovat od Spojených národů ke světovému étosu.

Dialog a OSN - Novou optiku mezilidským vztahům

Jak nutná a naléhavá je nová optika mezilidských vztahů, naznačuje již motto manifestu, které zní: *Věnováno nevinným, kteří přicházejí o život pro tu jedinou vinu, že jsou jiní než jejich vrazi.* Není možné nadále vyhledávat "nutného" nepřítele, je naopak třeba nikoho nevykloučovat, se všemi počítat - jsme členy jediné rodiny, což by si měli především uvědomit stoupenci takových náboženství, jejichž ústřední modlitba začíná slovy "náš (!!!) Otče". Je nepochybné, že v každý jedinec má mnoho identit. Jde však o to, rozlišovat mezi nimi a hlavně tvořivě s nimi pracovat. Na celém světě je ostatně známé "zlaté pravidlo", na němž staví svůj světový étos také H. Küng a které v křesťanské podobě zní: Cokoli chcete, aby jiní dělali vám, to dělejte vy jim! Je to jediný možný základ lidskosti - a to právě proto, že určitá forma globalizace a tedy univerzality je nevyhnutelná.

Kontext dialogu. Proč dialog a proč právě dnes?

Je třeba naučit se překonávat strach z rozmanitosti, a právě dialog je velikou školou nového přístupu ke skutečnosti, s nímž se úzce pojí výzva k sebepoznání. Dialog totiž začíná v našem nitru. Manifest připisuje význam moudrosti, kterou moderní civilizace vytlačuje na okraj zdatností potřebných pro zdárný lidský život. Je třeba v rozmanitosti spolupracovat a vzájemně vycházet (srov. naše "vycházet si vstříc").

To všechno ovšem vyžaduje určitou kultivovanost a tedy soustavné učení. Odtud také důraz, který je kladen na podporu školství.

Cíl dialogu - cesta k novému paradigmatu globálních vztahů

Dialog nemůže existovat bez partnerů. Současně je také zřejmé, že jeho předpokladem je existence univerzálních hodnot. Konsensus nemůže být jen situační. Rozdílnost nesmí znamenat nepřátelství. Ostatně nikdo nepochybuje, že lidstvo tvoří vlastně jediná rodina .

Změněný pohled na Spojené národy

Manifest volá po změně celé filozofie OSN. Zejména do rozhodovacích procesů je třeba zapojit kromě tradičních partnerů (tj. zejména

představitelů a zástupců vlád) také organizace občanské společnosti, vlivné osobnosti, významné podniky a podnikatele. Nevládní organizace projevují často větší ochotu řešit problémy, než státy, jež z toho či jiného důvodu pomoci nemohou či nechťejí

Globalizace a rozmanitost

Přeneseme-li se přes běžně přijímané protiklady (jako např. socialismus — kapitalismus), spatříme stále zřetelněji globální vesnici a naučíme se chápat dilemata lidské situace. Nahlédneme, že nejruznější náboženství, stejně jako např. stará řecká filosofie, jsou stále důležitými zdroji moudrosti, kterou bude lidstvo potřebovat i v příštích staletích. Znovu se tedy v manifestu objevuje důraz na moudrost a myšlenkovou i citovou hloubku, kterou moderna vytlačila na okraj naší pozornosti zejména v Evropě a Americe. Právě v této oblasti může tady globalizace přinést západnímu světu netušené podněty.

Správně pochopená globalizace tedy vůbec nemusí a nesmí znamenat další pozápádňování světa a plytkou modernizaci. Rozvoj nemůže být roven amerikanizaci.

Rozmanitost a pospolitost.

I přes často zásadní různost si můžeme a musíme uvědomovat odpovědnost za budoucí generace - nesmíme přece jejich existenci ohrozit jen proto, že neumíme nalézt společnou řeč.

Zápas o identitu je jistě legitimní a je-li autentický, je i přínosem pro pospolitost. Zdravá pospolitost vyžaduje ovšem vždy také vzájemnost, a vzájemnost je vlastně založena na dvou ústředních zdatnostech, na **lidskosti a důvěře**. Právě absence těchto kvalit dovedla lidstvo k hrůzným zkušenostem všech velkých válek 20. století. Manifest se proto v duchu světového étosu snaží konkrétněji rozvést zlaté pravidlo do stupnice čtyř párových hodnot:

- svoboda a spravedlnost,
- racionálnost a účastenství,
- legálnost a civilizovanost,
- právo a odpovědnost.

Moudrost

Za jeden z neoriginálnějších přínosů manifestu považujeme jeho postoj k pojmu moudrosti. Právě proto, že se bez této zdatnosti (dříve ctnosti) nedá žít vpravdě lidsky, vzrůstá podle manifestu znovu i význam filosofie a obecně humanitních věd. Jen moudrost totiž zajistí celostní chápání skutečnosti, bez něhož lidská společnost nutně degeneruje. Jen moudrost je cestou k dlouhodobějším únosným tvůrčím perspektivám. A stejně jako umění dialogu, předpokládá i moudrost kontinuální

vzdělávání a výchovu - a k obojímu vedou tři cesty: umění naslouchat, komunikace tváří v tvář a nakonec úcta k moudrosti předků. Moderní či spíše postmoderní člověk si musí jasně uvědomit, že v oblasti moudrosti - stejně jako u opravdového umění - nic nezastarává, že jde o trvalé hodnoty nesmírné ceny. To nás naučí nové úctě nejen ke starým i novějším filozofům, ale i k velkým náboženským mudrcům všech zemí a všech dob. Možno připomenout K. Jasperse a jeho čtyři směrodatné (!) osobnosti: Konfucia, Buddhu, Sókrata a Ježíše.

Nové paradigma pro globální vztahy

Svět je takový, jaký je, poněvadž nám stále ještě většinou vládne staré paradigma: boj kultur a civilizací včetně náboženství, démonizace jiného, druhého, cizího, nebo přinejmenším pohodlné a alibistické ignorování druhého. Aktuální je Konfuciovo připomenutí: *Panovník vládne zdatností (ctností), nikoli silou (násilím).*

Šest prvků nového paradigmatu

Vést ostrou hranici mezi starým a novým bylo a je obtížné. Umění rozpoznávat znamená časů bylo vždy považováno za vzácné. Manifest se pokouší naznačit alespoň zásadní prvky, bez nichž se na nové cestě nebudeme moci obejít.

Rovné postavení. Bude třeba najít sílu i politickou vůli k tomu, aby se stále zřetelněji odmítala automatická, převaha silnějších nad slabšími. Jedním z nejvzácnějších rysů demokracie je ostatně úcta k menšinám, která je nejen dána jakýmsi pravidly slušnosti, ale i vědomím, že i slabí mohou mít své trumfy, jež někdy nečekaně, ale podstatně ovlivní politický vývoj. Panuje také úzký vztah mezi spravedlností a mírem, takže každé narušení spravedlivé rovnováhy ohrožuje zdravý vývoj společnosti. A opět z toho vyplývá ohromný význam opravdového dialogu. Ten ovšem předpokládá dobrou úroveň partnerů rozhovoru a dobrá úroveň předpokládá informovanost. Je-li v informovanosti partnerů rovnost, začne se uplatňovat zákon nejslabšího článku, dialog totiž nemůže neprobíhat na úrovni nejméně informovaného, tedy nejméně vzdělaného partnera. Zde bude třeba hlouběji domyslet samotný pojem informace a informovanosti. stránce. Informovanost budoucího občana se musí opět přibližovat k oné výše zmíněné moudrosti.

Nové pojetí a hodnocení pojmu nepřítel. Je třeba se zamyslet nad vztahem výrazů přítel, nepřítel, soutěž a solidarita. Občanská společnost musí dělat vše pro to, aby pojem nepřátelství byl trvale zapracován do soutěživého partnerství. Pojem „nepřítel“ byl a je dosud spojován s pojmy „jiný“, „odlišný“. V Manifestu se uvádí: *"V novém paradigmatu, jež se zakládá na realitě společných hrozeb pro celé lidské společenství, není opravdovým "nepřítelem" nadále individuum, stát, kultura nebo*

náboženství, a už vůbec není specifickým "nepřítelem" pro specifickou zemi či národ. Hlavním společným nepřítelem všech jsou dnes hrozby ohrožující lidskou civilizaci.“ Rozpoznatelná a poznaná nutnost společného boje všech členů mezinárodního společenství proti každé z těchto hrozeb posiluje dále vědomí, že i ti nejslabší členové tohoto společenství musí být získáváni pro alianci v tomto boji.

Rozptýlení moci. Jakékoli soustředování moci do jediného centra nutně poškozují zdárný rozvoj společnosti. Dialog jako takový potřebuje pestrost, rozmanitost, pokud možno širokou škálu hlasů, jejichž společným uplatněním vzniká harmonie. Podobné postřehy najdeme u velkých myslitelů již ve starověku (Hérakleitos) i středověku (Tomáš Akvinský), v nové době pak jak v dialektické filosofii, tak v teologii. Noví partneři v celospolečenském a celosvětovém dialogu povstávají podle manifestu často nenápadně, "tiše", ale o to je pak jejich vliv hlubší a trvalejší. Taková charakteristika platí zejména o aktivitách občanské společnosti, o nejrůznějších hnutích, nadacích, spolcích apod. Ale zásadní vliv si mohou zjednat i vynikající jedinci, kteří společně s občanskými iniciativami připomínají hlasy základny.

Účastenství.

Manifest na str. 148 říká: *"Staré paradigma výlučnosti je založeno na tom, že se předpokládá, že v každé hře je na jedné straně vítěz a na druhé poražený, k čemuž je navíc vždy potřebný nějaký nepřítel. Staré paradigma prostě předpokládá, že má-li někdo něco získat, musí někdo jiný nutně ztratit. A právě zde klademe zásadní otázku: "Musí tomu tak skutečně být?"* Autoři odpovídají, že poslední vývoj společnosti ukazuje, že jsme všichni stále více zároveň vítězové a poražení a že je proto třeba hledat nové definice těchto dialektických vztahů. Společná účast na řešení globálních problémů je tak předpokladem úspěchu, vede ovšem také k individuální odpovědnosti.

Individuální odpovědnost.

Kolektivní rozhodování bylo sice nutnou odpovědí na vládnutí monarchů a tyranů, vedlo však bohužel také k neblahé anonymitě, kdy se jednotliví členové nových řídicích grémií nemuseli hlásit takřka k žádné individuální odpovědnosti. Nejrůznější selhání jednotlivců se tak mohla schovávat za řídicí kolektiv. Je tedy nutné nacházet v novém paradigmatu také nově definovaný vztah mezi kolektivní a individuální odpovědností, přičemž právě odpovědnost individuální musí být zřetelně rozpoznatelná i v rámci kolektivů různých stupňů a úrovní. Je třeba sledovat i možná selhání individua, jež se může projevit nejen v určitých konkrétních činech, ale také v pasivitě, malé angažovanosti, v nedostatku odhodlanosti a jednání. Manifest v této souvislosti zdůrazňuje nutnost hledání rovnováhy mezi kolektivní a individuální odpovědností a připomíná příklady směrodatných lidí: Mojžíše, Konfucia, Buddha,

Ježíše, Mohameda, Gádhiho, M. L. Kinga, Matky Terezy, N. Mandely a dalších.

Tematicky zaměřená spolupráce.

Nově pojatá spolupráce je tak založena na zásadním přestrukturalizování mocenských center globalizovaného světa. Nově chápaná spolupráce čerpá svou naději mimo jiné z toho, že moc a vliv se vykonávají také neformálním způsobem - totiž z iniciativy nových skupin a uskupení, jež se cítí odpovědný ani ne tak národním státům a jejich autoritám, jako spíše celému lidstvu a celé naší společné planetě. Cítí se tu prostě odpovědnost k "vyšší autoritě", k níž nepřestávaly poukazovat také ony právě uvedené směrodatné osobnosti. Takto pojatá spolupráce pak může být zaměřena na jednotlivé problémy a důležité oblasti života na planetě Zemi.

Nové výzvy pro OSN

Stále naléhavější jsou v politice též etické otázky. Za jakých podmínek může lidská civilizace žít a přežít ve třetím tisíciletí? Jaké základní principy by měla sledovat politika, hospodářství, věda a náboženství? A jak vůbec správně skloubit tato prvky civilizace? V čem spočívá v nastávajícím století šťastný, lidsky naplněný život jednotlivého člověka? Lze si vůbec představit dobré uspořádání světa bez společného, celé lidstvo zavazujícího étosu?

Vystačíme se zastupitelskou demokracií?

V těchto partiích otevírá Manifest jednu z nejožehavějších otázek politologie - otázku vztahu přímé a nepřímé demokracie. Uznává sice, že nepřímá, zastupitelská demokracie je zatím tím nejlepším systémem řízení společnosti, který známe a který je také značně účinný, na druhé straně však se nemůže nevyjádřit - alespoň zkusmo a krajně teoreticky - též k možnostem přímé demokracie. Manifest to vyjadřuje následovně: *"Teoreticky si můžeme přímou demokracii představit, můžeme si myslet systém, ve kterém má každý občan stejnou moc, kterou chce také uplatňovat. V praxi jsme si zvykli ztotožňovat přímou demokracii s anarchií a chaosem. Nevíme, bude-li přímá demokracie někdy vůbec možná; zda bude vůbec někdy představovat něco dobrého. Formulováno ještě závažněji: -Neznáme odpověď na výzvu, kterou globalizace staví před nepřímou demokracií, jež je v současné době jediným systémem, jež dovedeme poměrně účinně strukturovat."*

A právě těmito nepochybně epochálními výzvami se musí podle Manifestu zabývat OSN. Neměla by totiž právě ona kvalifikovaně zkoumat nové formy demokracie? Neměla by se právě ona pokoušet, když ne hned stavět, tedy alespoň projektovat mosty mezi těmi, kdo pochodují

ulicemi, a těmi, kdo řídí svět z vládních a konferenčních paláců? Též z tohoto hlediska nabývá problém dialogu zcela nové a ve svých důsledcích jen ztěží odhadnutelné obrysy.

Noví lidé.

V činnosti OSN se projevují dvě protikladné tendence: v přívalu globalizace má na jedné straně chránit jedinečnost a rozmanitost, na druhé má pro veškerou tuto pestrost hledat společného jmenovatele. Pro zvládnání podobného napětí byli vždy používáni úředníci nejrůznějších stupňů, současná doba však vyžaduje na vůdčích a správních osobnostech něco víc než profesionalitu a spolehlivost - charisma, jež by v první řadě rozumělo, pojímám, jako jsou dialog, pravda, smíření, odpovědnost a obětavost. Manifest přichází s představou "veřejně angažovaného intelektuála (public intellectual) - člověka, který bude kulturně vnímavý, politicky a sociálně angažovaný. Již dnes pracuje řada takových lidí především v nevládních organizacích a nejrůznějších hnutích a iniciativách. Podobné lidi by Manifest rád viděl i v blízkosti generálního tajemníka OSN, jako sbor poradců vedený nejen úzkými politickými a hospodářskými zájmy. Role generálního tajemníka OSN je podle Manifestu klíčová. *"Nepředstavuje ani vládu, ani individuum (nedisponuje jako státy penězi ani zbraněmi) a ve svém postavení mezi tradičními institucemi, vládami a nevládními organizacemi má šanci vypořádat se s mezinárodní skutečností, v jejímž poli se objevují nejrůznější aktéři."* Dialog se pro generálního tajemníka OSN stává nezbytným nástrojem, na jehož základě si může ověřovat svou věrohodnost, která je také jeho nejsilnější kartou ve hře

.Od organizace ke světovému étosu

Manifest úzce svazuje OSN se světovým étosem. Úsilí o světový étos, o dialog překračující civilizace, o porozumění mezi státy a nestátními organizacemi, přemýšlení o přímé a nepřímé demokracii nevedlo jen k pojmu "public intellectual", ale také "international civil servant", tedy úředníka, který by právě na úrovni OSN dovedl pomáhat při spravedlivém řešení celosvětových problémů. Vždyť jen nově pojatá OSN by se mohla stát místem, kde by se vytvářelo a prosazovalo mezinárodní právo na úrovni, o níž všichni sníme. Manifest v této souvislosti konstatuje: *"Spojené národy se v průběhu posledních desetiletí naučily jednat s nestátními útvary, čímž prokázaly, že jim nechybí flexibilita a fantazie. Zřejmě je ještě více potřebné zapojit do kolektivního rozhodovacího procesu nevládní organizace. Nikdo zde neumí navrhnout přesný postup. Nejde totiž o nic menšího než o první pokus o smíření nepřímé a přímé demokracie"*

Participace a legitimita.

OSN jako světový orgán můžeme považovat za místo aktivního setkávání participace a legitimacy. Má-li být totiž světodějný dialog něčím

více než pouhými slovy, musí si osvojit přesvědčení, že ti, kdo si dávají legitimovat své jednání, jsou ochotni nabízet též účast na rozhodovacích proces; a zase ti, kdo se chtějí účastnit rozhodovacích procesů, musí být ochotni nabízet svou legitimitu.

Hodnověrnost.

Je nesporné, že univerzálnost Spojených národů a rozmanitost jejich členů vytvářejí též základ napětí mezi společnými hodnotami a snahou zachovat si identitu. Manifest uvádí: *"Jediná kvalita, jež je nutná jak pro instituci, tak pro jedince, nemá co dělat s "neustranností", nýbrž je zásadně věcí hodnověrnosti."*

Usmíření.

Jde o nejvyšší formu dialogu. V Manifestu se k tomu říká:

"Pro každou společnost zde běží o kolosální úkol; ten je ještě větší, jedná-li se o globální úroveň; úkol o to těžší, že přesahuje schopnost tradičních institucí." Jde o nejvyšší cíle, o nejvýše nasazenou metu.. Zde nastupuje kladná role všech náboženství a s nimi spojený světový étos, jak jej teoreticky rozvíjí a k jehož všestrannému uplatňování vybízí Hans Kung. Autoři Manifestu to vysvětlují *"Smíření je krokem, který přesahuje spravedlnost. Vyžaduje takovou míru odpuštění, jaké jsou s největší pravděpodobností schopní jenom ti nejlepší mezi námi. Ve své poslední podobě je smíření jistě velkým cílem..., jehož lze globálně dosáhnout jen tehdy, když každý z nás individuálně přeroste sám sebe."*

Jde vlastně o dovedení zlatého pravidla k dokonalosti, v jejímž světle se běžně ceněné "odvaha" a "moc" vyjevují jako slabost ducha. Mírní, smířliví a milující mučedníci posunují dějiny světa více kupředu, k ideálnímu stavu než sebejistí drsní bojovníci.

Když se vypočítávají čtyři základní sloupy systému světového étosu, jmenují se **mír, spravedlnost, partnerství a pravdivost**. V Manifestu je citován také Máhatmá Gándhí, který zformuloval "sedm sociálních hříchů lidstva". Jsou to:

politika bez principů, bohatství bez práce, požitek bez svědomí, vědění bez charakteru, obchod bez morálky, věda bez lidskosti, náboženství bez oběti.

(Podle přednášky Doc. PhDr. Karla Flosse).